A LÍRÁRÓL

Németh László

A nyáron levelet kaptam egy nagy magyar költő lányától, aki maga is költő, s nekem is verseket küldött. A levél igen jólesett; ha jól emlékszem, ez volt az egyetlen igazi öröm, ami azon a nyáron s azóta is ért. Maguk a versek azonban nem voltak néhány szóval elintézhetők. Első pillantásra az ember akaratlanul is az apai örökséget kereste. S az megvolt: a szép, telt képek, a formának a tartalommal ellenkező nemes konzervativizmusa. De mennyire más volt a bor, amit a régire emlékeztető serleg kínált!

Erdélyi József óta, sajnos, kivesztek a magyar irodalomból a kísérletező költők. Weöres Sándor volt az egyetlen, aki laboratóriumot csinált a lírájából. Itt megint volt egy. De másféle, mint Weöres. Weöres, miközben a költészet nyelveit sorra magáévá tette, annak is vegyésze lett, amely a szavak logikán túli sajátságait próbálja ki. Az én költőnőm első pillanatra Dante talányait juttatta eszembe; az értelmet, vagy inkább megérzést foggá tette diói héján, s bár voltak versei, amelyeket végig feltörtem, voltak, amelyekkel nem tudtam megbirkózni. Nem úgy, ahogy Ady egy-egy helye árnyékban marad az ember előtt, az egész világításában azonban észre sem veszi, amíg egy kommentátor nem figyelmezteti rá, hogy itt valamit nem értett. Nem, ennek az igen tehetséges költőnek versei — zenei egységük ellenére is — fejtörő szilánkokra estek szét.

Ezt meg is írtam neki, s ő elküldte, némi mentegetőzéssel, legnehezebb versei kulcsát, megfejtését. Ezek azonban csak megerősítettek aggályomban. A verseket megmutattam másoknak is. Akik megszokták, hogy a lírában a többet sejtető, mint mondó nyelv magas lebegését keressék: osztották tetszésemet, mások a megfejtésekben is csak egy skizofréniás éleselméjű erőlködését látták, hogy magukba gubózódó asszociációit az emberek nyelvére lefordítsa.

Én úgy éreztem, hogy ezt a versnyalábot önmagában, így vagy úgy, a játékba belemenve vagy kihúzva magunkat belőle, nem lehet megítélni; hogy ami a kezemben van, egy nagy kísérlet része, s mint minden időszerű kísérlet, történelmi termék is, amelyet előfeltételei alapján kell megítélni. Már első levelemben azt írtam, hogy ezekről a versekről csak akkor tudnék érdemlegeset mondani, ha az újkori líráról is elmondhatnám véleményemet. A megfejtések után már mint ígéretet ismételtem meg ezt a feltételes mondatot.

De elmúlt a tél, itt volt a március, s vele a betegség, elköltözőben voltam Budapestről, s ígéretemet még mindig nem tudtam beváltani. Hogy adósságomat némileg enyhítsem, az ismerős orvosházaspárt kértem meg, akik kivizsgálásomban is segítségemre voltak, hogy búcsúlátogatásomra a vitás versek szerzőjét is hívják meg magukhoz. A fiatalasszony el is jött (meglepetésemre áldott állapotban), s a kis udvari szobában az új, 200 higanymilliméteres sapka alatt, holmi kísérleti vérnyomásmérésektől megszakítva el is dadogtam valahogy, amit leírni nem volt módom. A három fiatal türelmesen meghallgatott, én azonban ott éreztem először az újfajta szégyent és gyanakvást, amit a mondanivalóval nehezen bíró beszéd s agyunk feltűnő kihagyásai tartanak ébren bennünket, s most, amikor a hidegkúti völgy fölött ülő házban, kissé magamhoz térve, hozzáfogok, hogy pusztulásra ítélt gondolataimból valamit megmentsek, elsőül ezt a bizonytalanul fogadott előadást igyekszem egy kicsit rendbeszedni s papírra vetni.

*

A nyugati civilizációnak azt a szakát, amelyet az új fizika és a függvénytan kialakulása, tehát körülbelül Galilei és Descartes működése választ el az előző reneszánsz-barokk kortól, joggal lehet új, külön civilizációnak tekinteni, mert bár a népek, amelyek a sorsdöntő vívmányokat kiérlelték, még igen soká a műhely mesterei maradnak, a fizika alaptudománnyá válása olyan nagy cezúrát hozott létre a Nyugat, majd az egész emberiség gondolkozásában, amilyet egyetlen korábbi forradalom sem. Azonkívül a népek köre is folyton bővül, amelyekre a vívmányok hatása kiterjed, rég lezáródott civilizációk mind hevesebb kölcsönhatásba kerülnek az új szellemmel, úgyhogy ezt a nyugatiból kiváló újkori civilizációt — már csak kiterjedése miatt is — átmeneti civilizációnak kell tekinteni: a középkorban s a reneszánszban eléggé állandó nyugati s a most kialakuló világcivilizáció közt.

E civilizáció legjellemzőbb sajátsága, hogy az új természettudomány az ihletője: annak váratlan eredményeket hozó s aránylag egyszerű eljárása az, ami a legkülönbözőbb szellemi s gyakorlati területekre behatol. Az emberek a mechanika, később a biológia sugalmazásait próbálják a maguk munkájában is érvényesíteni, vagy ha az érvényesítésben veszélyt éreznek, védekeznek ellene, úgyhogy e korszak történetét igen csábító feladat lenne úgy megírni, mint az új módszer sugallta vívmányok s az ellenük folytatott meddő és termékenyítő harcok történetét, miközben a módszer példátlan eredményei mellett alapvető fogyatkozásai is mind jobban kiderülnek. Én közel egy év-

tizede foglalkozom egy ilyen könyv tervével, s most a líráról mondandók bevezetőjeként úgy érzem, hogy az a legegyszerűbb, ha e könyv rövidre fogott vázlatát mondom itt el. Az elmúlt években annyi könyv-vázlatot, vagy ahogy mondták: szinopszist szerkesztettünk, amelyekből különböző okokból sose lett könyv, hogy talán nem lesz túlságosan nagy fényűzés, ha most egy olyant vetek itt papírra, amelyből sajnos, már eleve nem lehet.

Könyvem bevezetése, mint Galilei-drámám is, arról szólt volna, hogy a valóságos tudásra vágyó kutatók, a ködös természetfilozófiák s a reneszánsz áltudományainak (csillagjóslás, mágia, alkémia) zavarosságától és meddőségétől megcsömörlötten hogy fordultak a reneszánsz iparban felhalmozott ismeretek és problémák s az optikai új világot nyitó műszerei felé; bölcs önkorlátozásukban hogy választják ki azokat az elemi jelenségeket, amelyek a jelenségek roppant szövevényéből könnyebben kihúzhatók, bármikor felidézhetők s matematikailag is leírhatók — általában hogy alakult ki a *módszer*, amely a természet sokfiókos szekrényéhez egyszerű kulcsként használható.

A következő fejezet a XVII. századi filozófia alapproblémáival foglalkozna. A XVII. század nagy bölcselői természettudósok és matematikusok is voltak, vagy legalábbis (mint Spinoza) az új módszer varázsa alatt álltak. Látták, milyen hatalmas eszköz ez a módszer új, igaz ismeretek szerzésére, ugyanakkor érezték veszélyes sugalmazását is: hogy a világban minden olyan függvényszerűen folyik le, mint a szabadesés, azaz hogy a mechanika — a determinizmus formájában — a lelki élet magyarázatára is igényt fog formálni. Metafizikáik így századok vívódását előrevetítő rögtönzések, melyek — miközben a mechanikában kialakult új módszer és az emberben élő szabadság érzését egyeztetik — voltaképpen az új korra jellemző szellemi szituációt fejezik ki.

Az irodalmat az új módszer a XVII. század második felében járta át. A *„siècle de Louis XIV."* annak a laboratóriumnak a neve, amelyben ez a műfaji átalakulás végbemegy. Az ember a XIX. század művei után hajlandó ennek az „udvari költészetnek" a jelentőségét lebecsülni. De az elemzésnek, megfigyelésnek az a módszere, amely a XIX. század regényeiben olyan imponáló méreteket ér el, a természettudományból áradó szerénység, mértéktartás, enyhe derűlátás, a *bons sens* szellemével bearanyozva (ami a XIX. századi irodalomból többnyire hiányzik) itt vonul be igazán a tanköltéménytől az erkölcsi arcképig minden műfajba, elsősorban természetesen a drámába, amelyben mindjárt tetőpontot is ér el. Hogy milyen mély volt ez a változás, az ember akkor érti meg leginkább, ha Shakespeare és Racine drámáit összehasonlítja. Ott a lélek vérként folyik az emberekből, jellemük a szerep, a színpadi hatás szolgálatában áll, itt az érzelmek bonctana folyik, a hős maga fekszik az anatómiai asztalra; az alexandrin, mint pontos kés működik; — íme a szív: a balkamrában ez van, a jobbkamrában meg emez.

A következő fejezetek azt mutatnák ki, hogy nyomul be az új gondolkozás előbb a gyakorlati tudományokba, majd az élet gyakorlatába is. XIV. Lajos körül — akár várépítésről, akár gazdasági refor-

mokról volt szó — már megkezdődött az új módszer bevitele az életbe. A munka dandára azonban nem a hugenották száműzője, általában nem az elméleti francia szellem számára volt fönntartva — a döntő, életátalakító kezdeményezések az 1688-as forradalmat követő században Angliában zajlottak le. A folyamatot három mozzanatával írnám le. A programot megint a bölcselet adja meg, Locke-nak rögtön a forradalom után írt művei. A második fok: az újkori irodalom vezető műfajának: a modern regénynek megszületése a XVIII. század első felében, ugyanakkor a zsurnalizmusnak mint társadalom-irányító tényezőnek a jelentkezése. A harmadik: a módszer bevonulása egyre új területekre, az értelmet korlátozó ismeretelmélet megteremtése után a történelembe, közgazdaságtanba, pedagógiába. Az angol szellem találkozása a francia bölcselő és népszerűsítő kedvvel hozza létre a kor divatját, a felvilágosodást, találkozása az angol nép gyakorlati hajlamaival: indítja meg az ipari forradalmat.

Egy külön, fontos fejezet az újkori zenével foglalkozna. A természettudományon kívül nincs is egyetlen vívmánya az új kornak, amelyben nagy népek sorsa s erényei olyan szerencsésen fogtak volna össze, mint a zenei aranykor kialakításában. Tulajdonképp az lett volna a természetes, hogy a laboratóriumban, melyben az új irodalom megszületett, az új zenét is kikísérletezzék. S Lully és Rameau közt létre is jött valami, amiben ma éppúgy csúcsot látnánk, mint Molière és Racine költészetében, ha más népek sokkal nagyobb hévvel s belefeledkezéssel nem szegődnek el ugyanerre a feladatra. Olaszország a Galilei-pörrel — ha volt is még egy Torricellije — voltaképp megölte tudományát; a gondolkozás már előbb bilincsben volt; a nemzet életereje s Galileihez méltó kísérletező kedve egy területen tombolhatott: a zenében. Ez hozta létre Galilei korában Monteverdi operáit, majd a francia kísérlettel egy időben, Corellitől Vivaldiig az olasz kamarazenét, új műfajaival. Végül a déljáró németség százados láza volt az, amelyben a zenész fölgyúlva a maga legnagyobb képességére ráeszmélt, s az olasz—francia hatásokkal átjárt Bécsben, amelyet uralkodói, nemessége, polgársága és népe a zenei műkedvelők, sőt mondhatni zenebolondok gyülekezetévé tett, megteremtette azt a központot, amelyben Gluck, Haydn, Mozart és Beethoven zenéje kibontakozhatott. S e zene kialakulása éppúgy az „új módszer" érvényesülése az örökölt zenei hagyományokban, mint a *siècle de Louis XIV.* művészete. Ne csak a hangszerekre gondoljunk, amelyeknek a királyait, a mesterhegedűt s az analízis világos hangszerét, a zongorát e kor homo fabere hozta létre, vagy az ellenpontot felváltó stílusra, mely a dallam fényes szálát, a lélek egy-egy elemét igyekszik mindig a zsongó gomolyagból kiemelni, hanem elsősorban a szonáta-formára, amely az elemzésnek éppoly remeke, mint a lélektani regény.

A romantikát sokféleképpen értelmezték. Lényege szerint azonban az első heves ellentmondás ez: tiltakozás az újkori civilizáció vélt vagy valóságos hiányai ellen. Hol feltörekvő osztályok — német polgárifjak — elégedetlensége az „úrinak" érzett s bizonyos értelemben valóban arisztokratikus civilizáció szárazsága ellen; hol keleti nemzetek — orosz nemesek — ráeszmélése a maguk „gazdagabb" nemzeti ereire. De mindig arról van szó, hogy az újkori civilizációból, amely

aránylag szűk népi területen, az alkotó Európa legnagyobb beszűkülése idején támadt, kimaradt valami, amit ők a parvenü és patrióta lelkességével igyekeznek felmutatni. Ez a magyarázata, hogy a romantika Herder óta mindig valami olyan után kap, amit nem lehet többé megfogni, középkori vallásosság, görög szépségideál, nemzet-alatti lezárt népkultúrák kincsei felé. Ennek ellenére — ellentmondásával sokban gazdagította, tágította az újkori civilizációt, nemhiába, hogy Hegel épp ekkor látta bele a történelembe tézis-antitézis elméletét. Nemcsak a népek széles övét kapcsolta be (azzal, hogy vitatkoztak vele, s közben módszerét elfogadták) az újkori civilizációba, de belevitt egy új fogalmat is; az időt — nem azt az időt, amelynek a mechanika szerint a mozgás a függvénye, hanem az életet átalakító, sőt történeti időt, amely eddig teljesen hiányzott belőle. A fejlődés gondolata, bár voltak tudományos előzményei, a romantika sugallatára kap oly nagy szerepet a természettudományban; a francia forradalom egyszeri robbanása is a fejlődés-gondolat világában lett a század forradalmárait (előbb a polgáriakat, aztán a szocialistákat) igazoló és ösztönző emlékké.

Az újkori szellem kulminációs pontját sokan, alapos érvek alapján, a XVIII. század végére helyezik. Én egy jó fél századdal később keresem: ahol az újkori módszer a nagy kihívásban megerősödve s átalakulva még egyszer birtokába veszi, szempontjai alá gyűri a romantikában feldobott — tőle idegen — érzelmi és élménykincset. Ez a folyamat legtisztábban az irodalomban látható. A romantika legnagyobb írói ugyanis nem azok, akik a romantika Pandora-szelencéjét felnyitották, hanem akik a romantika bírálói lettek, olyan bírálók, helyesebben önbírálók, akik maguk is átestek a betegségen. A racionalizmus értéke attól függ, hogy az irráció milyen mélyeit tudja átvilágítani. Ezeknek az íróknak a romantika szolgáltatta — részben önmagukban, részben a világban — a tárgyat, s az újkor a nagyszerű elemző módszert, amely ezt a tárgyat bírálón feldolgozta. Stendhalnak főként a *Chartreuse de Parme*-ját azért tekintem én az újkor tán legnagyobb irodalmi alkotásának, mert az 1815—30 közé eső évek lelki fölkavartsága ellen ő fordítja először az új módszert, s olyan fölénynyel, fénnyel s könnyedséggel, amely Galilei *Párbeszédei* s Descartes *Discours*-ja óta az újkor majd minden nagy művére jellemző. A *Bovaryné* varázsa — jóval később — ugyanez. Ez az *Érzelmek iskolájá*nak a szándéka is. De mi más az orosz irodalom nagysága is, mint hogy magas műveltségű — az új módszernek francia műveltségük révén birtokában levő emberek — ezt a módszert az addigi Európa láthatárán kívül eső ázsiai népre — annak még felfedetlen lelki örvényeire fordítják. A XIX. századi regény (a bécsi zene mellett az újkor másik nagy művészeti alkotása) a romantika önbírálatának a szülötte. De főként a 48-as forradalom kudarca után — amelynek az elbukásában a kortársak bizonyos fokig a romantika bukását látták — átterjed ez a szellem és élet minden területére, történelemre éppúgy, mint a politikára, az iparosítás meggyorsuló tempójában éppúgy ott láthatjuk a nyomát, mint a *Kapital* írójának tudós vértet magára öltő, csupa indulat természetiben.

Arra, hogy egy kor, sőt civilizáció eredményei az egyes szellemi és gyakorlati területeken mennyire különbözők lehetnek aszerint, hogy az alapfeladat több vagy kevesebb lehetőséget nyújt nekik, kitűnő példa az új képzőművészet sorsa. Míg a reneszánsz-barokk kor a képzőművészetben, főként pedig a festészetben tobzódott szinte, az újkor ösztönzései itt jóval gyengébbek voltak. Versailles fasoraiban persze föl lehet fedezni Descartes koordinátáit, s a neoklasszikus építészetben volt valami, amit a „módszer" visszfényének tekinthetünk, a hatás azonban inkább csak külsőséges volt: egyenruhát szabott, s nem lelket. A képzőművészet egyetlen ága, amelyben az újkor szelleme, bár igen későn, igazán behatolt s forradalmat csinált: a festészet — a gúnynevéről impresszionizmusnak nevezett mozgalom. Az impresszionizmusnak — mint mindennek — természetesen voltak elődei Goyában, az angol tájképfestőkben, a barbizoniakban, de a feladat voltaképp egy nemzedék alatt tudatosodott s oldódott meg. A reneszánsz festői, a perspektíva feltalálói voltaképp ábrázoló-geometriai szerkesztést végeztek — képen állították elő a tárgyat, amelyet a nézőnek úgy kellett látnia, mintha tükörben a valóságos tárgyat látta volna. Az impresszionisták a látás *folyamatába* szálltak le: olyan foltokat raktak a vászonra, amelyekből az emberi agy fölvevő szervei egy látás-élményt állítottak össze. Mindaz, amit csináltak, öntudatlanul is biológiai s lélektani munka volt, párhuzamos azzal, amit a tudomány s részben az újabb irodalom is csinált. Munkájuk nagyszerűségét növeli, hogy a XIX. század legsötétebb éveiben végezték, amikor kísérletük megértéséhez alig volt közönség, szinte légüres téren száguldtak át — a probléma szépségétől hajtva. Az azonban, hogy Manet-től Cézanne-ig egy nemzedék alatt a feladat színét leszedték, s az utódoknak csak a túlhajtás, egy-egy törekvés hangsúlyozása maradt, azt bizonyítja, hogy a feladat korántsem volt olyan nagy, mint amekkorát előbb a zene vagy az irodalom kapott.

De a költészetnek s főként a lírának sem volt az újkori civilizációban olyan vezető szerepe, mint a hellenisztikusban, vagy akár — himnuszaival — a középkoriban. A római irodalom legnagyobbjai költők s túlnyomó részben lírikusok. Viszont, ha az újkor legnagyobb alakjait nézzük, lírikust ezek közt aligha találunk — hacsak Baudelaire-t nem; a vers még az epikusoknál, drámaíróknál is inkább csak burok, amelyben más erények érnek, nem költőiek. Ezt az állítást paradoxnak tüntetheti fel a névsor, amelyet a költészetben minden kicsit is jártas olvasó felhozhat ellene. Keats, Byron, Shelley, Hugo, Hölderlin, Novalis, Leopardi. De ha jól megfigyeljük, mindezek a lírikusok a XIX. század aránylag keskeny övében támadtak, s voltaképp valamennyien a romantikus lázadás gyermekei. Megjelenésük épp azt jelenti, hogy a líra kimaradt az újkor programjából, s amikor új néprétegek és népek a kialakuló művelődés gyengéit kezdik feszegetni, épp ezt veszik észre, hogy az az igazi, mélyforrásként fölbuggyanó lírára nem ad teret, s ezt igyekeznek pótolni. Ezért is keresi mind valahol az újkori civilizáción kívül támaszpontját, a visszaidézett görögségben, kereszténységben, vagy pedig — amikor ennek meddőségét belátják — a népben. S ez dicsőségük megjósolható halványodásának is oka. Egy író nagyságát attól kapja, hogy mennyire

ér le kora központi feladataihoz. Molière-nek, a XVIII. századi angol íróknak, Stendhalnak, Turgenyevnek, Tolsztojnak itt van az ereje. A velük egyenlőnek vagy a náluk nagyobbnak tartott lírikusok alatt Nyugaton (hacsak népük kielégítetlen kelta-germán hajlamait nem tekintjük annak) nincs ott az az alap, amely nagyságukat fenntartsa. — Keleten pedig az olyan költők, mint Puskin, Miczkiewicz, alapjában nem lírikusi feladatokat oldottak meg — nemzetük irodalmának vázát teremtették meg, s előkészítői voltak azoknak a műfajoknak, amelyekben honfitársaik később nagyot alkottak. Meggyőződésem, hogy ez lett volna Petőfi szerepe is, ha a halál idő előtt ki nem tépi: leíró versei, költészeténél jobb prózája, utolsó drámai kísérlete mind erre mutat.

A lírának ez a hontalansága tükröződik anakronisztikus verselésünkben is. Egy ennyire eredeti művelődés, ha a líra a lelke, megteremtette volna a maga eredeti versformáját — mint ahogy megteremtette a görögség meg a középkor, sőt bővebb hullámú stanzáiban s a szabad blank verse-ben a reneszánsz-barokk is. Az alexandrin, ahogy Malherbe után kimerevedett, tekinthető ugyan a descartes-i szellem formájának, éppen csak — a franciát kivéve — versformának nem volt hajlandó a többi nemzet tartósan elfogadni, annyira érezte benne a szárazságot — azt, hogy bár költői forma, voltaképp prózai célokra, elemzésre készült. A másik forma, amelyből az újkor formája kikristályosodhatott volna, a szabad vers volt. A szabad vers azonban csak tiszta lap, olyan, mint a harmincas évek építészete: nincs rajta idejétmúlt cafrang, hamis pillér. Ha lett volna az európai lírának olyan nagy ösztöne, mint ami a hexametert vagy újabban a regényformát létrehozta, a szabad vers törvényeiben ez kibővült volna, valójában azonban egyének hajlama, szeszélye marcangolta szét, úgyhogy a mondanivalójukat féltő írók nagy többsége egy rövid szabadvers-kaland után nálunk is csakhamar visszatért az örökölt formákhoz. Így az újkori lírának eléggé számba vett hátránya maradt az „anakronisztikus" öltözet: verseink alapjában még mindig a középkor páncélzatában s a reneszánsz feszes nadrágjaiban és csőrcipőiben járnak.

Az újkori líra a legújabb időkig nem az újkor titkos munkafelosztásából csikart részt, inkább tiltakozott ellene, tágította, ami persze szintén a részvétel egy neme. Az első lírikus, aki az újkori módszert a lírába igazán bevitte: Baudelaire. Ezért is érezték a lírára érzékeny fülek — Ady nemzedéke például — vízválasztónak; arra a kérdésre: ki az első „modern" költő, nem hiszem, hogy más névvel is lehetne válaszolni, mint az övével. Pedig Baudelaire tán még elszántabb ellensége az újkori szellemnek s főként a világnak, melyet ez a szellem létrehozott, mint a romantikusok. Voltaképpen: romantikus ő is. A *Fleurs du Mal* már fejezet-címeiben is egy nagy romantikus lázadásról szól. A lélek feledést keres a külső világban, a nagyváros képeiben, megpróbál áttörni művészet és kábítószerek mámorába, de nem leli nyugalmát, így lesz rabja a romlás varázslatának, föllázad Isten ellen, s visszazuhanva, a halálban keresi nyugovását. Mindez egy Byron-hős, egy Manfred története is lehetne. Baudelaire azonban e gomolygó, romantikus indulatokat nemcsak a forma nyugodt tökéle-

tességével zárja robbanással telt bolognai üveggyöngybe, hanem másféle fegyelemnek is aláveti: a tudományos megfigyelő, elemző, kísérletező kedvének. Esze annak a világnak legjobb műszereivel nyúl szíve felé, amely ellen ez a szív lázadóban van. Nemcsak kortársa azoknak a regényíróknak és tudósoknak, akiket a romantika „önbírálóinak" neveztünk; maga is egy ezek közül a kritikusok közül; tán az egyetlen abban a nagy nemzedékben, aki ezt az önbírálatot a legforróbb lázadás műfajában — a lírában tudta végrehajtani.

Ennek a groteszk, de termékeny összekapcsolásnak azonban jelentkezik a következménye, amit mi magyarok — akik a nyugati lírát igazi szenvedéllyel csak a Baudelaire-hatásig követtük — egy Ady vagy Szabó Lőrinc költészete alapján rögtön megérthetünk. A lírának az újkor munkatervében helyt találni azért volt nehéz, mert a „módszer" s a líra szelleme szinte elvi ellentétben áll. A líra mindig azt mondja: én ilyen vagyok, én így érzem, én így gondolom. A „módszer" azonban bizonyos gyanakvást kelt ez ellen az „én", az egyértelmű így érzem, így gondolom ellen, amely annál kardcsapásszerűbb, minél kételytelenebb. Ez az oka, hogy az újkorban nagy lírát inkább csak fiatal emberek írtak, akiket a korszellem még nem tanított meg gyanakodni magukra s szétbontani az egységes érzéseket. S részben ezzel magyarázható az is, hogy XIV. Lajos udvarában, az új költészet első nagy műhelyében nem lírikusok jelennek meg, mint Augustusában, hanem nagy drámaírók. Nos, Baudelaire modernsége, mint Adyé vagy Szabó Lőrincé is, épp abban áll, hogy ő azt a módszerességet — amelyet mások csak drámában, regényben, legföljebb az önéletrajzban mertek az ember ellen szegni — lírájában önmaga ellen fordította; s egymás mellé rakott feloldhatatlan antagonizmusaival olyan alakot teremtett magából, amely a legérdekesebb, legbonyolultabb regényhősökkel versenyezhet.

Ez az új lírai antropológia azonban csak egyik, azt mondanám: közvetlen következménye volt lázadás és módszer összekapcsolásának. Az ösztönzések, amelyek Baudelaire lírájából áradnak, sokkal többfelé és messzebb mutatnak. Baudelaire és a prózaírók romantikus önbírálata közt van egy lényeges különbség: azoknál ez (ha nem is magukban, utódaikban) a romantika elfojtására vezetett, lázadásuk — ha ugyan lázadtak — nem a civilizáció, csak annak egyes fonákságai ellen irányult, Baudelaire azonban — mint egy lírikus Marx — az új diszciplína vértjében, az ellenféltől elvett fegyverekkel is a romantikus ellentmondást folytatja sokkal töményebben és félelmetesebben, mint azok. Ezt utódaiban látni igazán, abban a két emberben főként, akik mintegy megtestesítői a költészetéből jövő kétféle sugallatnak.

Rimbaud pályáját két részre szokás vágni; — a csodálatos kamasz, aki mérföldlépő csizmájában tizenkilenc éves korára túlhágott a kortárs-líra hegyormain, aztán az adeni cég megbízottja, az Abesszíniába vetődő kalandor, aki csak meghalni jön haza Európába, s hallani sem akar költői dicsőségéről. A két alak közt egy talány áll, amelyet mindenki kötelességének érez megfejteni. Verlaine barátja s a trópusi fegyverszállító azonban egy ember, s egy dolognak a jelképe: a civilizációból való menekülésé. Világcsavargóvá lett, nyughatatlan természetek persze mindenkor voltak, s Rimbaud kamaszkora

is szökések sorozata. De ez a menekülő nem a maga defektusai miatt, vagy nemcsak amiatt fordított hátat a sedani Franciaországnak: hisz mint ember is remekmű volt, a biológia remeke, s a siker oly korán s olyan mérvben állt mellé, mint költő mellé tán soha. Az *Une saison en enfer* vallomás-villámaiból is az derül ki, hogy a környező világ elsivárosodása volt az ok, amely a vadak életét megkívántatta vele — egy ketrecben született tigris, aki visszatalál a dzsungelba. S költészete — szinte az első serdülőkori verstől — éppoly menekülés, mint közel-keleti útjai: úgy indul, hogy mindent tud, amit a kortárs-poéták — az *Ofélia,* melyet tizenhat éves korában írt, már túl is tett rajtuk —, s aztán már szinte csak elhajít; a szépséget a torzért, a verset a prózáért, a logikát a sejtető zavarosságért, a tudat fényét az öntudatlan homályáért. Már az *Illuminations* előtt megkezdi a ruhák letépését, s amikor a költészetnek hátat fordít, a hagyomány utolsó cafatait hányja el magáról. Legszebb verse: a *Le bateau ivre,* nemcsak allegória — jóslat is: ő is úgy táncol ki a mi világunkból, mint a lenyilazott legénységű hajó a szűk folyóból a jármű-jellegét lemosó óceánba.

Rimbaud mintegy jelképe annak a robbanásnak, amely az új líra látszólagos fegyelmében, deszhumanizációjában is ott feszeng, s lesznek költők, akikben rá-ráismerünk mozdulataira. A maradandóbb hatást a huszadik századi lírára mégis egy csendes, az életben rendkívül udvarias gimnáziumi tanár tette, aki szívós latolgatásaival a lírából mégis valami olyasmit csinált, ami odáig sohasem volt. Mallarmé (költőnőm is őrá hivatkozik) azzal a mesterséges, jól kiszámított homállyal, melyben a sugallatok egy bűvös erőtér vonalaiként futnak és feszülnek, nemcsak az élettől, de az irodalomtól, a többi műfajon uralkodó törvényektől is elszakította a lírát — s egy magasabb, érthetetlenebb, de többet mondó *nyelvet* teremtett belőle, amely úgy viszonylik az irodalom s a köznapok nyelvéhez, mint az algebráé a kereskedelmi számvetéséhez. Önmagát szinte egészen kiirtva költészetéből, szándékosan jelentéktelen, konkrét sajátságaikból kihántott tárgyak ürügyén űzi szerényen gőgös varázslatát, amelyben a civilizáció irodalmi alapkonvencióinak a tagadása csodálatosan társul az anyagát átalakító s abból új lehetőségeket előcsaló újkori tudós kísérletező makacsságával. Az új líra tulajdonképp vele szűkül le egy határozott kísérletsorrá (ha úgy tetszik, kórformává), s akármilyen nagy költőket fog is be ez a kísérlet a XX. században (elég Rilke, Valéry, Eliot, Jimenez nevét említenünk), Baudelaire és Mallarmé, Rimbaud közbevillámlásaival mint előzmény mindben felismerhető.

Új, idáig sosem beszélt nyelv, kontúrtalanabb, de éppen ezért képlet-értékű metaforavilág: — ezek azok az alkotói célok, amelyeket a megvetés, az elszakadás, a tiltakozás ösztöne e kísérletsorban maga előtt tol. Ennek a költői nyelvnek a megteremtését a kísérletezők kétféleképpen indokolják. Az egyik — a „konzervatívabb" — még mindig az élményre hivatkozik, s lélektani érvekkel igazolja a nyelv megolvasztását és átöntését. Az irodalmi stílus — a prózáé is — nemcsak a nyelv *segélyével,* de a nyelv *ellenére* kifejezett érzés és állapot. Vagyis minden igazi költő, sőt író is, többet igyekszik elmondani, mint amit a nyelv logikai szövete megenged: rácsnak tekinti csak, amelyen

különféle fogásokkal kell mondanivalója lényegét átcsempésznie. Nos, a mi költőnk épp a kimondhatatlanra hivatkozva, e rács megolvasztását is vállalná, csakhogy tudatalatti része is átjuthasson rajta.

A kísérletezők másik csoportja már nem is hivatkozik az érzés erejére. (Valóban van abban valami „sematizmus", hogy valakinek mindig csak logikát nem tűrő érzései lehessenek.) Ők azt mondják, hogy a nyelv, amelyet ők költői módszereikkel olvadásba hoznak, éppúgy megváltoztatja jellegét, mint akár a kén is, ha hevítik, s ők a szavaknak ezeket az új sajátságait akarják kikísérletezni, azt, ami ezen az olvadásponton fölül mondható el velük. A lélek itt már nem érzései áterőszakolásában, hanem a varázslat vezetésében, jellegében beszél — közvetve — önmagáról is.

De akármi a vers indokolása, társadalmi funkciója alig lehet vitás. Az „odi profanum vulgus" ül e költészet mélyén, a vulgus az egész civilizációra kiterjesztve. A romantika ott kezdődött, ahol a művész elvesztette természetes, észrevétlenül sarkalló összeköttetéseit a társadalommal. Magánya mintegy kivonta a világ szuggesztiója alól, s szívét az egyéni, majd nemzeti ellentmondások számára megnyitotta. Itt a magánynak még gyógyíthatatlanabb, még konokabb formájával van dolgunk, amelyet a magas intellektualitás elrejt, de egyben keményebbé is tesz. A romantikust sérelme kapcsolta a világhoz, ezeket egy sajátságos, hipnotizált iszony. Innét érdeklődésük e civilizáció külsőségei, gépei, városai, technikai műszavai iránt. Mindez azonban csak tartalmi felfedezést, gazdagodást jelent a számukra, a lelkük az egyre jobban elvesztett paradicsom nevében tiltakozik.

A nyugati civilizáció az utolsó fél században egész sorát szolgáltatta a jelenségeknek, amelyekben az újkori módszer egy ellenséges ösztön szolgálatába szegődve csodálatos precizitással fordul azok ellen az alap-megállapodások ellen, amelyek ezt a civilizációt lehetővé tették. Ez történt többek közt a festészetben, a zenében, de ez történik, ha jól értem, az elméleti fizikában is. A Mallarmé utáni líra, a nyelv, az értelem tagadásával, mintegy élén jár ezeknek a jelenségeknek. Nem dekadencia ez, inkább öngyilkosság, harakiri. A kiválók tiltakozó kétségbeesése a tele jászolnál kérődző, aluvó közönyösek helyett.

*

Nem tudom, ráismer-e költőnőm e leírásban versei lelki hátterére. A továbbiakban könnyű lenne elijeszteni, hogy amikor ebbe az útba vág, nemcsak a költészet bátorítójától, a visszhangtól szakad el, de egy kollektív kórképbe szövi bele magát. Hivatkozhatnék a túlzást kerülő magyar természetre — atyjáéra is —, amely művészeinket az utolsó ötven évben is visszatartotta a túl sokat kockáztató és keveset ígérő vállalkozásoktól. Ártott-e költészetünknek, hogy konzervatívabb volt, mint Mallarmé vagy Rilke példája megkívánta — nagy baj-e, hogy Szőnyi és Bernáth nem absztrakt képeket festenek?

De nem vagyok az, aki egy vállalkozást kilátásaival mér. Lélek és helyzet kényszere, mint érv, felüti súlyával a mérlegserpenyőt, ha abba nem raktak többet, mint a reménytelenséget. S az óvatosságot, mely a kockázatos szellemi kísérletektől visszatart, mint nemzeti

erényt nem sorozom az elsőrendűek közé. Még abban sem vagyok biztos, hogy például a XX. századi spanyol és magyar líra összehasonlítása, ha az ilyen mérés egyáltalán lehetséges volna, valóban azt hozná ki, hogy tehetségek egyenlő tömegeiből a spanyol lírikusok tűzön-vízen át modernsége kevesebbet licitált ki, mint a magyarok műfaji tartózkodása. Efféle érvek helyett én inkább a félbenhagyott szinopszist fogom néhány vonással befejezni — pontosabban is bemutatva a történelmi prést, amely alatt ez a líra kisajtolódott.

A nyugati civilizáció következményeiben legveszélyesebb korlátozottsága, hogy lényegében arisztokratikus. Ez az állítás, mint a líráról szóló, megint paradoxnak hathat: arisztokratikus az a civilizáció, amelyben a népképviseleti forma általánossá vált, s a kötelező iskoláztatás révén a közhasznú ismeretek minden házba eljutottak? Márpedig így van: az újkor folyamán a tömegek bizonyára több hasznát látták a műveltek műveltségének, mint mondjuk a középkor századaiban, s a középkor műveltsége mégis demokratikus volt: Szent Tamás bölcselete a szegény asszony hitét védte, a székesegyházak szobrai a társadalom kényszerű szakadékai fölött az emberek egyformaságáról beszéltek. Az újkori iskoláztatáson át azonban csak az újkori gondolkozás denaturált végtermékeit juttatták le a tömegekhez; az emberek, az osztályok közti szakadékokat nem enyhítette többé semmi, s a jólét terjedésével egyre leplezetlenebbül ásítottak fel; a tömegek beleszólása ügyeik intézésébe pedig vagy fikció maradt, vagy a politikai tudatzavar jele. A legszembetűnőbb bizonyíték erre: a vallások fennmaradása az újkor századai alatt. Az újkori szellem lényegében vallásellenes volt, s ha a nép mélyeibe igazán behatolt volna, éppoly vallástalanságot hozott volna ott létre, mint a XVIII. század arisztokratái közt, akiket többé-kevésbé megérintett. A keresztény vallások azonban, annak ellenére, hogy az elitből egyre gyengébb pásztorokat kaptak, szellemi fegyverzetükben már-már népi valláskénti tovább is fönnmaradtak, s hatalmukat csak a munkásmozgalom kezdte ki. Ha az újkor civilizáció jellemzésére történelmi analógiát keresünk, az ókori hellenizmus, a császárkor jut eszünkbe: ott élt ilyen elithez-kötötten a kort irányító gondolkozás, s ott éltek ilyen függetlenül a társadalom mélyében — tőle függetlenül — a létét megtagadó egyiptomi, ázsiai népvallások, köztük a győzelemre kijelölt kereszténység.

Az újkori szellemnek ezt az arisztokratizmusát eredete magyarázza; olyan nemzeteknél jött létre, amelyek létük nagy virágzásán, az olasz, francia, angol reneszánszon már túl voltak; nagy vallásos és politikai indulataikat puritanizmusban, hugenotta háborúban stb. kitombolták: s fogékonnyá váltak arra a termékeny önkorlátozásra, amely a természettudomány föltétele volt. Az újkori gondolkozás nem egy csupa tűz ifjúra emlékeztet, hanem az öregség küszöbére ért férfira, aki ifjúsága bolondságairól lemondva, félig játékból komoly felfedezést tesz, csodálatos kulcs jut a birtokába, mellyel minden zárat sorra nyitogat, s a kiszabadított, szolgálatára kész szellemek közt, sikerétől derűsen, szinte visszafiatalodik; bár derűjében is ott csillog az agnoszticizmus lemondása, optimizmusában az ész szerénysége. Ez a mértéktartó, valódi tudásra törekvő, az élet fokozatos, lassú megjavításában való hit az oka, hogy az újkort bölcs, derült öregemberek-

ben lehetne leginkább megszemélyesíteni; az eredetnél: egy Galileiben; a fénykorán: Voltaire-ben; hanyatlása, elernyedése idején: tán egy Pirandellóban.

De maga a csodálatos módszer is, amely kulcs lett ott, ahol a régi tudás csak vak falakon matatott, eredményeinek az elterjedése idején is csak a beavatottak titka maradt. A nagy titok a fizika és matematika összekapcsolása volt, de noha műveltségünk alapja azóta is a matematika, ki ért annyit a matematikához, hogy a természet leírásában követni tudja? A XVII. század műveltjei megpróbálták, a matematikatanulás olyan divat volt akkor, mint később a zenetanulás, de hamar elcsüggedtek. De hagyjuk a matematikát, vagy akár az igazi biológiai szellemet; hányan értik a természettudomány-sugalmazta módszert olyan területeken is, ahol az nincs holmi képletekhez kötve: ki élvezi az „elemzés" csodáját Racine vagy Stendhal nem is nagyszámú olvasói közt; ki követi, miről van szó a fuldokló zene mesterségbeli törekvéseiben? A pedagógusok a hasznos ismeretek szétvivésére megcsinálták csőhálózatukat, arra azonban, hogy ebbe a csőhálózatba a szellem s ne csak az ismeret jusson le, sem a pedagógiai lángész nem született meg, sem a műveltség társadalmi alapja nem lett eléggé széles.

Annak, amit én az újkori civilizáció arisztokratizmusának nevezek, két veszélyes következménye volt. Az egyik, hogy nem kapaszkodhatott meg igazán a társadalomban. A XVIII. században még csak átjárta a hanyatló arisztokráciát s némileg az azt utánzó polgárságot is, de a XIX. század elején, amikor az egyik elpusztult, begubózott, a másik az ipari forradalom lázában a Balzac által leírt eszelősségbe esett, a szellem képviselői szülőházájában is légüres térbe kerültek; ez a magyarázata gőgjüknek, dacuknak; a lángész és őrültség fogalmak együttes megjelenésének. Van valami irónia abban, amikor e korszak művészetét polgári művészetnek nevezik; — ha van művészet, amelyet a polgárság elleni hadakozás éltetett, hát ez az. Az újkori vívmányok méltánylói az értelmiség gyarapodásával szaporodtak meg megint; a parasztsághoz azonban sohasem ért le e szellem, a munkásság pedig, mint egy zárt elmélettel s különvált értelmiséggel fölvértezett falanx, készült rohamra, közvetve, részben ellene is. Hisz Marx műve épp az volt, hogy az újkori gondolkozás néhány vívmányát könnyen érthető egységbe kovácsolva, a jogokból kitagadtak s a civilizáció szelleméből kimaradtak közül a legelhagyatottabbak, de a legnagyobb jövőjűek: a munkások fegyverévé tette.

A másik veszedelmes következmény: a nem nyugati népek visszahatása volt. A Nyugat vonzáskörébe került, történelmileg éretlenebb vagy visszadurvult, esetleg hanyatló művelődésű népeket e szellem eredményei elbűvölték, magát a szellemet azonban történeti alkatuknál fogva nem érthették meg igazán, s ha sokszor (többnyire persze csak eldurvult, népszerűsített formáiában) jobban megismerték: ellenkezést, fölháborodást váltott ki belőlük, s másféle princípiumaiknak a kifejtésére, szembeszegezésére ingerelte őket. A romantika csak első volt a nagy anafilaxiás lázak közül, s az egyetlen, amely az újkori szellem megerősödésével zárult. A német ellentmondást követte az orosz, amely Dosztojevszkijben és Tolsztojban szinte teljes szakítás-

sal végződött. S ahogy a gyarmatosítással az új vívmányok az egész földön szétfutottak, s a gyarmatosított népek e vívmányok forgatásában is fokról fokra egyenrangúak lettek: a maguk módján mind megvívták s víják vele a harcot; a személyes kapcsolat, amelyben az ifjú Gandhi állt Tolsztojjal, szinte szimbolikusan jelzi, hogy harapózik ez az ellentmondás a fehér népek köréből a színes világ felé.

A Nyugatot az így készülő szorítóból csak két dolog vághatta volna ki: áttérés a szocializmusra s a gyarmatosítás mielőbbi likvidálása. A szocializmus: 1. megszüntette, mintegy bevonta volna a civilizáció védelmébe a belső ellenzéket, amely így az ellentmondásban rögződött, és a maga erejét nem fejthette ki, a kormányzó elemet pedig gátolta; 2. növelte volna a Nyugat versenyképességét, hisz korunk valóban az ultra-kapitalista vállalkozások kora már, amelyeknek a tőkésrend éppúgy nem tud megfelelni többé, mint a mesteremberek világa a kapitalizmus feladatainak, s az efféle feladatokra a szocializmus egy gyengébb társadalomban is jóval nagyobb erőket tud mozgósítani, mint a kapitalizmus. A gyarmatosítás gyors likvidálása *a)* megakadályozta volna, hogy a gyarmati népek, amelyeknek a felszabadulása így is elkerülhetetlen, a Nyugat ellenségeivé legyenek, *b)* több remény lett volna rá, hogy ellenfelétől megfosztott nacionalizmusuk önnön vaksága helyett az emberiség közös nagy érdekei felé fordítja őket.

Tudjuk, hogy mindennek épp az ellenkezője történt, s ezt nem lehet mind a Nyugat tőkéseinek rovására írni; az egész civilizáció gyengesége nyilatkozott meg ebben, a nyugati munkásmozgalomé is, amely nem tudta történelem-előírta szerepét betölteni. A Nyugat így ma nehezebb helyzetben van, mint akár a normann hódítás idején, s a világcivilizáció teremtő kialakítása helyett, amelyben méltó célt találhatott volna, egyre inkább a kapituláció marad neki a nélküle kialakult formák előtt. Munkáspártok persze Nyugaton is vannak, s átvehetik — olyasformán, mint nálunk, a népi demokráciákban — a hatalmat, a Nyugat módosító befolyása azonban e rendszer jellegére éppoly csekély lesz, vagy csekélyebb, mint a mienk. Azaz: annak ellenére, hogy a szocializmus is a Nyugat szülötte volt, győzelme az ő számukra is másfajta, nekik még idegenebb civilizáció passzív elfogadását jelentené. Ezt a levegőben lógó katasztrófát, helvesebben a gyengeséget, amely e katasztrófa oka, mint a kortárs-optimizmussal szembeforduló rossz közérzetet, a legkülönbek már igen régen érzik, s ezen az agóniás szorongáson az sem enyhít, hogy a Nyugat igen sok téren a viruló életerő jeleit mutatja: tudománya a XVII. század óta nem ért el ilyen eredményeket, művészete még mindig magas színvonalú, egyes országokban órjási a jólét; száz év előtti helyzetükre visszagondolva a munkások is elégedettnek érezhetik magukat. A viruló test azonban csak még nehezebben hal meg, az idegdúcemberek az ilyen társadalomban még kínzóbban neszelik a veszélyt. Innét e gazdag népek irodalmának egyre pokolibb közérzete. Az utolsó fél század legjellemzőbb irodalmi irányai is mind e rossz közérzet tünetei. Az az André Gide és Pirandello körül támadt, Wilderig tartó „homo ludens" irodalom, amelyet úgy foghatunk fel, mint a nyugati szellem purista mozgalmát, mely a szellemi hanyatlásban a

nyugati műveltséget létrehozó, eredeti, jórészt latin tulajdonságokat szeretné salaktalan érvényesíteni. Az a Spenglerre visszamenő válságirodalom, amely Ortegájával, Toynbee-jével az érzett, de láthatatlan bajt igyekezett történetfilozófiailag megfogni. Az a katolikus irodalom; voltaképpen a legradikálisabb köztük, amely persze képtelen, nosztalgikus módon, de az egész újkori szellemet tagadja már.

A nyugati líra, mint láttuk, legkorábban a romantikus ellenhatás folytatásaként érezte meg a civilizáció-vég nehezedő atmoszféráját, s mintegy az újkor erényeivel szövetkezve bizonyította e szellem által létrehozott világ tarthatatlanságát. Van benne valami a görcs feszültségéből s céltalanságából. Azt az arisztokratizmust fokozza szinte fokozhatatlanná, amely indulásakor az újkori szellem ereje, de terjedése korában fő fogyatkozása lett. Szenved a világtól, amelyet kiejtett kezéből, s úgy szenved, hogy még jobban kiejti — kell-e ennél (bármily kötelező a benne rejlő kényszer) tökéletesebb circulus vitiosus? Vannak persze, akik megpróbáltak kilépni e körből. Eluard például, akinek a verseit ott találjuk az új líra példatáraiban is, s ugyanakkor a tiltakozás másik módját is vállalta: az átlépést a kommunista világba. A görcsnek ez a feloldása azonban, úgy látszik, több bátorságot vagy naivitást kíván, mint amennyire Baudelaire unokái és dédunokái képesek lehetnek.

*

Mért mondtam el ezt ilyen hosszan? Egy egyszerű negatívumért — hogy mi már nem ebben a szorítóban élünk, tehát az a stílus-kényszer, amelynek ott még történelmi oka van, nem lehet kötelező reánk. Nemcsak hogy nem kötelező, de tán anakronizmus vagy inkább anatopizmus rejlik az átvételében. Ezzel nem olyasmit akarok bizonyítani, hogy nekünk jobb dolgunk van, mint azoknak. Nem, sok tekintetben rosszabb dolgunk van. De az bizonyos, hogy más láthatár van előttünk. Egy hasonlat, amely nemcsak hasonlat, tán megmagyarázza, mire gondolok. Negyvennégy tavaszán egy jól berendezett villában laktam, volt biztos jövedelmem, sőt némi tekintélyem is. Negyvenöt márciusában a ház leégett, én vidéken, a mások jószívén tengődtem, s egyre csúfabb jelzők tapadtak a nevemhez. S a közérzetem mégis jobb volt: az örvény helyett láthatár volt előttem. Ez a láthatár szakadozott volt, jórészt romokból állt, de foglalkoztatta a kezdeményező kedvet. Tán sosem csírázott bennem annyi terv, mint ott Békésen, majd később a boldog Tomiban, Vásárhelyen. Azt persze nem tudom pontosan megmondani, milyen líra illik ehhez a másféle láthatárhoz, annyit azonban igen, hogy más, mint amahhoz, még akkor is, ha valaki esetleg semmi biztatást sem tud kiszedni abból, amit lát s érez.

Szerencsére az élet s a maga jó ösztöne itt is útbaigazíthatja a költőt. Szomorú is volna, ha a művészetnek, bár millió apró reflexen át mindig a történeti helyzethez igazodik, ilyen módon kivont helyzetképekhez kellene igazodnia. A magyar líra — mint mondtuk már — csak a Baudelaire-hatásig követte a Nyugatot. Vajon valóban csak a nagy kockázattól visszahőkölő magyar természet óvatossága volt ennek az oka? Alig hiszem. A modern lírának egyik makacs gesztusa

a kihívás, amely, amint mondták: évtizedről évtizedre új módszert talált ki a sokk-keltésre. Ez a kihívás Adyban, mint tudjuk, még igen erős volt: no, csürhe, ugye nem értetek. De már Ady is azon kapta magát, hogy ha botrányok közt is, de egy fölfelé hágó mozgalom vezére lett. S egy-két szerencsétlen esettől eltekintve: a magyar költőnek azóta sincs oka, hogy valami műfaji dac kristályába zárja magát; a közönség különcségeiben is utána megy, elhallgattatásában is számon tartja, ott forgatja szívében a szavát. Pedig a magyar lírikus is (a két nagy nemzedék közül az egyik beérésekor, a másik kibontakozásakor) fülledt, faltalan világba volt zárva. Csakhogy nálunk csak a „rendszer" volt rossz, a nemzet életereje emelkedőben volt, s túllátott ezen a rendszeren, véletlen, múló akadálynak tekintette: s költőiben voltaképp már az előtt a láthatár előtt állt, amelyet szabadulást kereső életakaratában hordott. Vagyis a magyar líra már a század első felében is más „stílkényszer" alatt állt, mint a nyugati, s tán inkább ez volt az oka, mint a magyar természet, hogy a nyugati példától, amelyet egyes költői — Szabó Lőrinc, Illyés, József Attila — nagyon is jól ismertek, elszakadt. Azóta, az új világban ez a láthatár sokat változott, s mint minden megvalósulásban levő dolog, sok csalódást is okozott. S ha épp nemzedékünk lírikusait a múltban azért hibáztathattuk, hogy az apostolkodás miatt elhanyagolták az előző nemzedék által fölfedezett mesterségbeli problémákat, most az róhatjuk fel egyeseknek, hogy az alakuló világ nyomása elfedi előlük lehetőségeit. Ez azonban nem változtat azon, hogy a magyar lírikusnak, amíg egyre népesebb rímfogyasztó-tábor kéri tőle a verset, nincs joga (vagy éppen csak joga van) afféle nyugatias arisztokratizmusba merevednie. Hisz épp az, ami líránk s általában irodalmunk körül történik, az újkori elit-színvonal s a tömegben megsokszorozódó művelődési igény egymásratalálását ígéri — egy eddig nem álmodott fokon.

De nemcsak ez az új, sok mindenért kárpótló műveltségbeli demokratizmus az, amellyel az új civilizáció költőit — s azok közt különösen a magyart — a nyugatitól eltérő magatartásra késztetheti. A nyugati líra kiszigetelődésének, meg az iránta mutatott részvétlenségnek is egyik fő oka az volt, hogy a civilizáció önkénytelen munkafelosztásában nem kapott méltó feladatot; teremtett hát olyat, amelylyel kivágta magát belőle. De nézzünk szét itt, ma: feladatban aztán igazán nincs hiány. Én az ötven körül a feladatok egész világát fedeztem fel, s a betegség sem azért gyötör, mert a halálra gondoltat, hanem mert erőm s e feladatok reménytelen aránytalanságára emlékeztet. Ha a nyugati módszer a nyugaton kívüli népekben új s új ellenállást váltott ki, pusztulásukat szimatolták benne, az alapfeladat mégis nyilván e módszer összhangbahozása a népek lelkével, amelyek átvételét nem kerülhették, s nem kerülhetik el. Ebből a munkából a lírikus is kiveheti a részét, tán senki inkább, mint ő. A huszadik század művészetének, de tudományának is (néprajz, lélektan, őstörténet) tán a legértékesebb darabja, amellyel az emberiség kollektív emlékezetét mélyítgeti. Reakció ez is a technika századára, amely homokpadokkal teszi sekélyessé, zátonyossá ezt az emlékezetet; de van fontosabb hivatása is: lemenni oda az emberbe, kínaiba, négerbe,

magyarba, ahol a nemzeti jelleg már nem elváló olaj-víz elem, ahol a szétágazó sajátságok alatt a közös emberi kezdődik, s így teremteni meg a szellemben is a különfejlődött ősi kultúrákat egybeölelő új civilizáció alapjait. Ha valakinek, a lírikusnak módja van (Ady adott ebből ízelítőt) föltárni, kinyitni lelkében ezeket az eldugaszolt, ősi padmalyokat, olyan hangszer-testet szerelni húrjai alá, hogy az egész emberi vele rezegjen.

S elsősorban rá vár a módszer-átalakítás legfontosabb része: az elemzés egyeduralmának a megdöntése is. Az újkori civilizáció legnagyobb eredményeit az elemzésnek köszönhette, az elemzés azonban olyan, mint a termeszrágás; miközben mindent szétbont, megmagyaráz, elfújható vázzá is teszi. S az újkori módszer sajátságai közül épp ez az elemzőkészség az, amely leginkább a nyugati népek történeti alkatához kötött, amely ellen a világ-anafilaxia is irányult. Mert a lélek elsősorban mégiscsak kifejezni, s nem elemezni akarja magát. Nem arra kíváncsi, miből áll, hanem hogy mi, s még inkább, hogy mi legyen. S azt ki mondhatná el hitelesebben a lírikusnál. A líra egyszólamúsága, amely az újkor századaiban oly kényelmetlen korlát volt, lehet nagyhatalom is: az *eredő* meghúzása, a „vállalt én" kimondása, az új anthroposz kikristályosítása. Horatius ódái — ma már tudjuk — nemcsak egy középutas epikureus tanácsai voltak, hanem élet-, sőt, ember-receptek az akkor kialakult új, császárkori emberiség számára. Ki vehetné el a jogot a legkisebb néptől, a legalázatosabb lírikustól, hogy egy ilyen közhasznú ember-receptet készítsen el rímeivel önmagában?

Lesz, ha nem is az én költőnőm, aki azt mondja: de én nem hiszek ebben az új láthatárban, én ez alatt az ég alatt is csak a régi prés növő szorítását érzem, én a Nyugat lírikusaival tartok, továbbra is tiltakozni akarok. Ám tessék. De akkor sem tiltakozhat *úgy*. A középkorban, hogy tiltakoztak azok, akik csak képmutatást, szentségárulást, úri zsarnokságot láttak a keresztény erények helyén, amelyekre állam és egyén kötelezte magát? A követelményekre mutattak rá, azokat olvasták rá kortársaik fejére. A kapitalizmus költője nem apellálhatott az *igazi* kapitalizmusra (mert a kapitalizmus nem követelmény volt, hanem tény), apellált hát a maga büszkeségére. Az igazi szocializmus azonban éppúgy ott lebeg a megvalósult fölött, mint az igazi kereszténység a lent botladozó fölött — s utolsó fórumként mindig lehet fellebbezni rá.